

ЕКСТРЕМОЛОГІЯ: ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НОВОЇ ГАЛУЗІ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

І.В. Сервецький

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри спеціальної техніки
та оперативного-розшукового документування
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. В останні роки наука накопичила досить багато фактів, які спонукають дослідників до необхідності нового розуміння природи людини і радикального перегляду існуючого наукового світогляду. Фундаментальна межа цих нових уявлень для психології і для науки загалом полягає в розумінні того, що свідомість – це первинна властивість існування, а не епіфеномен матерії.

Сучасні дослідження теоретичних основ екстремальності яскраво показують, що свідомість людини має парадоксальну природу як зазначив С. Гроф: з одного боку, ця свідомість орієнтована на матерію, обмежена і фрагментарна; з іншого боку, передбачає сприйняття себе як цілісного, потенційно необмеженого поля свідомості [1]. У звичайному стані життєдіяльності свідомість людини має доступ тільки до перших, фрагментарних аспектів. Це породжує відчуження, тривогу за своє майбутнє і неефективну життєву стратегію, засновану на силі, суперництві, боротьбі з кримінальною свідомістю, яка спрямована на зовнішні події.

Велика цікавість дослідників, таких як Л.М. Балабанова, Д.І. Дусенко, І.В. Данова до психоемоційного стану людини, який спостерігається в останні роки, дозволяє викласти думку, що емоційні реакції і емоційні стани людини є основною формою усвідомлення нею своєї власної індивідуальності, її суті та змісту [2, с.72-74]. Емоційна реакція є безпомилковим індикатором, що вказує на істинне ставлення людини до того, що відбувається, в тому числі до свого власного «когнітивного» і «поведінкового» функціонування.

Внутрішнє психічне життя людини, в нашому дослідженні до подолання екстремальних ситуацій для працівників оперативних підрозділів – це насамперед емоційне життя [3, с.205-213].

Для визначення психічного стану працівників, які діють в екстремальних ситуаціях, проведено анкетування оперативних працівників, за результатами якого з'ясовано, що переважна більшість (35,1%) працюють в районних управліннях внутрішніх справ, з яких: 57,5% – це працівники карного розшуку, 27,6% – спецпідрозділу БОЗ та 14,8% – працівники підрозділів по БЕЗ. Серед рес-

понтентів більшість (29%) працювали на посадах оперуповноваженого. Стаж роботи опитуваних в основному не перевищував п'яти років (35,1%), а стаж оперативної роботи яких склав до п'яти років (21,5%). За освітнім рівнем респонденти мали вищу юридичну освіту (59,7%), за віком – до 30 років (49,8%).

Попри всій стандартизації, яку суспільство вносить в хід мислення і способи дій, емоційні реакції залишаються суто індивідуальними для кожного суб'єкта. Саме завдяки своїм емоційним партнерам людина багато в чому підтримує свою індивідуальність у двоєдиному процесі соціалізації й індивідуалізації» [4, с.4].

Темпи суспільного життя та вплив на них антисоціальних конфліктів, воєнних дій змушують нас по-новому проаналізувати такі ситуації з позицій нової галузевої юридичної науки – екстремології, що розповсюджується на всі суб'єкти забезпечення життєдіяльності людини. Соціальна і територіальна мобільність життєдіяльності становить появу професій з підвищеним рівнем психоемоційного навантаження, що приводить до того, що багато механізмів регуляції психофізіологічних процесів порушуються. Будь-який людський організм і, вироблені протягом тривалої еволюції, механізми захисту вступають у конфлікт з особливостями антисоціального буття людини, про що зазначає Бурлачук Л.Ф. [5]

У зв'язку з необхідністю діяти активно у соціальному середовищі виникає невідповідність між біологічним і соціальним, що є результатом не тільки надзвичайних подразників у навколишньому середовищі, але й ускладненням взаємовідносин між працівником оперативного підрозділу і громадянами, які порушують закон.

Ф.М. Гиренок зазначив, що нервова система зазнає постійного і зростаючого впливу негативних психічних чинників. І часто, «нормальна адаптація змінюється адаптацією патологічного рівня саморегуляції» [6, с.60].

В зв'язку з викладеним, першочергового значення набуває формування стресових адекватних способів індивідуальної поведінки ПОП в скрутних, емоційно напружених ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про проблеми ефективного контролю, регуляції й управління власним психоемоційним станом та створення індивідуальної антистресової стійкості, про що писали у своїх наукових роботах В.І. Барко [7, с.12-14], Л.Д. Гессен [8], М.І. Дьяченко [9], Ю.Б. Максименко [10, с. 330-331], В.С. Медведєв [11, с. 202-204], Л.І. Мороз [12, с. 204-207], С.І. Яковенко [13]. Наукові праці та монографічні дослідження визначених авторів безперечно мають велике значення для нової науки екстремологія.

Метою статті є теоретична розробка та впровадження нової наукової галузі права – екстремології та на цій основі розробити механізм психологічної життєдіяльності людини в екстремальних ситуаціях.

Основні результати дослідження. В залежності від впливу та інтенсивності в ЕС ПОП, як зазначають М.О. Серєда та М.І. Карнаух, може знаходитися під впливом наступних видів психологічного стресу (психологічний дис-

трес, гіперстрес, що характеризуються надмірною психологічною надмірністю та надінтенсивною психологічною активністю) [14, с.270-272].

Згідно уявлень Д. Вейланта, для розуміння індивідуальних реакцій на стрес також важливі насамперед поняття сили «Его», захисних механізмів і регресії. Він вважав, що захисні механізми «Его» встановлюють психобіологічний гомеостаз, контролюють спокуси і емоції, пом'якшують ефекти дії внутрішніх і зовнішніх стресорів [15]. Більшість авторів притримуються точки зору, що всі люди переживають приблизно рівну кількість стресових подій, але ПОП переживає їх значно більше.

У свою чергу, Ганс Сел'є характеризує стрес як інтегральне поняття та виявив трьохфазної природи загального адапційного синдрому, а саме тривоги, опору та виснаження [16].

Так, І.В.Волженцев зазначає, що стрес – це неспецифічні, фізіологічні прояви адапційної активності при сильних екстремальних для організму впливів [17, с.355-357].

Н.В. Самоукін виділяє комунікативний, інформаційний та емоційні види стресу [18].

На думку Баутіна М.М., універсальним проявом реакції на стрес є так звані психологічні реакції: психічний ступор, психомоторне збудження, психогенний транс, реакція гострого лиха, афективно-шокові реакції, істеричний психоз [19, с.357-359].

Свідченням зростаючого інтересу дослідників до проблеми подолання стресів і контролю емоцій є виникнення понять «міжособистий інтелект» і «емоційний інтелект». Професійний інтелект охоплює наступні здібності: 1) розпізнавання власних емоцій, 2) володіння емоціями, 3) самотивація, 4) розуміння емоцій інших людей.

З поняттям «емоційний інтелект» тісно пов'язано уявлення про «емоційну письменність», тобто цілеспрямоване підвищення соціальної й емоційної компетентності індивіда. Це пов'язано з питаннями підвищення соціальної й емоційної компетентності, направлених на розвиток самосвідомості (розпізнавання власних почуттів), емпатії, самосприйняття, комунікативних навичок, впевненості в собі, уміння вирішувати конфлікти й інше.

Професійний інтерес – це специфічна здатність створювати, регулювати психічні процеси, а також направляти такі емоції на позитивний результат.

Пояснити таку поведінку дослідники і практики намагаються за допомогою психотерапії синтезу, інтеграції різних її концепцій і методів. Зростає розуміння важливості обліку взаємодії когнітивних, емоційних, поведінкових і професійних механізмів функціонування особистості, а прийоми, детально розроблені в основних психотерапевтичних напрямках, можуть успішно доповнювати один одного. Однією з передумов для інтеграції різних підходів є широке поширення гуманістичної психології й впровадження в практику різних форм групової психотерапії, до яких відносять психодраму, трансактний аналіз, групи зустрічей і Т-групи, сеанси марафону, гештальт-терапію тощо. Серед наведеного найбільш широке визнання отримує гештальт-терапія Ф. Перлза (від слова гештальт – «цілісна структура»). Цей підхід отримав

широке визнання завдяки не тільки своєму могутньому виховному і терапевтичному потенціалу, але й здатності інтегруватися з іншими психотерапевтичними підходами [20].

Згідно з концепцією гештальт-терапії, в основі всіх порушень лежить обмеження здатності індивіда до підтримки оптимальної рівноваги з середовищем, порушення процесу саморегуляції організму. Метою гештальт-терапії є інтеграція особистості. Відновлення її початкової цілісності, гармонійності, порушеної в процесі виконання завдань ОРД. Основу терапевтичного процесу складає усвідомлення і переживання контакту самим з собою і з оточенням, але до того носить таємний характер для оточуючих. У зв'язку з цим багато уваги приділяється підвищенню усвідомлення різних установок і способів поведінки й мислення, які закріпилися в минулому, а також перевіріці їх значення і функцій по боротьбі зі злочинністю.

Гештальтична точка зору привела Перлза до заперечення розділення суб'єкта і об'єкта, організму і середовища, розуму і тіла. Великий вплив на уявлення Перлза про взаємозв'язок тіла і психіки мали роботи В.Райха з його вченням про характер і «м'язовий панцир». В.Райх передбачав, що психологічний захист виражається на фізіологічному рівні у вигляді м'язових затисків, що вказують на заблоковану емоцію. Звільнення емоцій (гніву, страху, задоволення, тривоги) за допомогою роботи з тілом дає, за В. Райхом, хороший психотерапевтичний ефект [21].

Сьогодні, у зв'язку з появою нових даних про психосоматичні взаємовідносини і з розвитком інтегральних форм психотерапії інтерес до Райха і його ідей психології тіла росте. У нашій культурі реальність людського тіла – область практично малодосліджена психологами. Разом з тим доцільно говорити про культуру тіла, культуру тілесності. Дослідження вчених внесли нове розуміння в психосоматичну проблему, які стали важливими складовими частинами так званого «гомеостатичного підходу, що розвивається за останні десятиріччя». Він об'єднує теоретичні побудови self-психології, теорії об'єктних відносин, результати дитячих досліджень, експериментів над тваринами, фізіології, кібернетики. Важливим елементом цієї системи є поняття загальної теорії систем, принципів саморегуляції й біозворотного зв'язку.

З позицій «біопсихосоціальної моделі» організм вбачається як відкрита саморегулююча система, що включає як клітини й органи, так і сім'ю і суспільство в цілому. Хвороба розуміється як наслідок психобіологічної дисрегуляції, яка може з'явитися в будь-якій частині живої системи на будь-якому рівні. В певній мірі це відноситься і до рівня об'єктних відносин, порушення яких, особливо ранніх, дитяче-батьківських, патогенно впливає на фізіологічне функціонування, до того ж не прямо, через емоційну ланку, а безпосередньо [21]. Психобіологічна модель, будучи багатофакторною нелінійною концепцією, вносить нове розуміння в природу людських хвороб і здоров'я. Прийшли уявлення і розуміння того, що людина «є одночасно і матеріальний об'єкт, і обширне поле свідомості». Таке неперсоніфіковане розуміння психіки, що базується на теоретичних концепціях С.Грофа характерне для трансперсональної психології, включає в себе: глобальну категорію «свідомість», системи

конденсованого досвіду, динамічне смислове ущільнення, що несуть в собі різноманітну інформацію, яка відноситься до життя організму, як такого, включаючи «пам'ять» про його народження, загибель і відродження, а також обширну область неусвідомленого. Так, стало зрозуміло, що фізичне здоров'я залежить від здатності регулювати (самому або використовуючи зовнішні регулювальники) складні емоційні, фізіологічні і біохімічні процеси, що виникають у діяльності ПОП. Однак ця теорія все ще залишається гіпотетичною через труднощі її експериментальної перевірки [1].

Сучасний діапазон техніки, що застосовується для регуляції психоемоційного стану людини настільки широкий, що ми можемо лише перерахувати і стисло охарактеризувати найбільш важливі з них. Це і психотерапевтичний підхід Райха, зміст якого в сексуальному розкріпаченні людини, і біоенергетичний підхід Лоуена, що поєднує в собі велику кількість вправ, включаючи дихання, пози, рухи і пряме мануальне втручання для досягнення інтеграції «Его» з тілом; і неорайхіанський підхід Келія, відомий під назвою «кореневе напруження», де головна увага приділяється звільненню від «м'язової броні», що дає вихід стримуваним почуттям страху, гніву, сорому, болю або смутку, а також ряду інших наукових теорій.

Практично всі езотеричні системи вже давно використовують тілесні практики з метою зміни свідомості і звичної картини світу. Сьогодні існує велика різноманітність інших підходів, які цілком сумісні з описаними вище, і в чомусь їх доповнюють, основна увага в яких приділяється психосоматичним аспектам самодослідження.

Висновки. Отже, коли людина спонтанно або в процесі самодослідження отримує доступ до цілісних аспектів свідомості, у неї значно зростає здатність радіти життю та цікавість до нього. Стає можливим отримання інтенсивного задоволення кожного моменту і в кожній звичайній ситуації – від їжі, роботи, мистецтва, прогулянок на природі. Приходить розуміння, що мірою є якість власного досвіду, а не кількість досягнень або матеріальних благ. Тобто людина, яка в минулому піклувалася лише про зняття емоційного і фізичного стресу і при досягненні успіху, починає розуміти важливість фундаментальних питань буття і впевненої дії в екстремальних ситуаціях.

При цьому необхідно пам'ятати, що звільнення пригнічених емоцій і переживань, полегшуючи психосоматичний стан людини, не завжди призводить до змін динамічного стереотипу на рівні поведінки.

Переживання, що отримуються в процесі холотропного дихання, будучи інтегрованими і завершеними, володіють внутрішнім терапевтичним потенціалом, оскільки усувають у людини джерела накопичення емоцій і напружень. Вони усувають почуття відчуженості, наповнюють людину силою, прагненням і оптимізмом, збільшують самоповагу і терпимість до інших.

Таким чином, зростання інтересу до досвіду незвичайних станів свідомості до проблем самодослідження приведе людину до нових уявлень про себе саму і до перегляду багатьох життєвих критеріїв, що безсумнівно позначиться на її світовідчутті й якісно змінить її життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Гроф С.* За пределами мозга. Рождение, смерть и трансценденция в психотерапии / С. Гроф: [пер. с англ. 2-е изд.] – М.: Изд-во Трансперсонального института, 1993. – 504с.
2. *Балабанова Л.М.* Психофізіологічні технології та їх використання в психоколекційних та психотренінгових програмах підготовки спеціалістів ризиконебезпечних професій / Балабанова Л.М, Дусенко Д.І., Жданова І.В. // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛУВС ім.Дідоренка, 2009. – С. 72-74.
3. *Сервецький І.В.* Щодо проблеми психології екстремальності / І.В. Сервецький, С.А. Балабанова // Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. – Запоріжжя, 1999. – № 14. – С.205-213.
4. *Братусь Б.С.* К проблеме человека в психологии / Братусь Б.С. // Вопросы психологии. – К., 1997. – № 5. – С.4.
5. *Бурлачук Л.Ф.* Психодиагностика личности / Л.Ф. Бурлачук. – К.: Здоровье, 1989. – 168с.
6. *Гиренок Ф.М.* Экология. Цивилизация. Ноосфера / Ф.М. Гиренок. – М.: Наука, 1987. – С.60.
7. *Барко В.І.* Теоретичні підходи до проблеми психологічної діагностики професійної придатності до управлінської діяльності в системі МВС України / В.І. Барко // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф.; (м. Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛУВС ім. Дідоренка, 2009. – С.12-14.
8. *Хиссен Л.Д.* Психология и психогигиена / Л.Д. Хиссен. – М.: Физкультура и спорт, 1973. – 168с.
9. *Дьяченко М.И.* Готовность к деятельности в напряженных ситуациях / Дьяченко М.И., Дандибович Л.А., Пономаренко В.А. – Минск: Изд-во «Университетское» 1985. – 201с.
10. *Максименко Ю.Б.* Використання діалогічного підходу в консультуванні / Ю.Б. Максименко // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛУВС ім. Дідоренка, 2009. – С.330-331.
11. *Медведев В.С.* Тренінг умінь аудіовізуальної діагностики у працівників оперативних служб / В.С. Медведев В.С. // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛУВС ім. Дідоренка, 2009. – С.202-204.
12. *Мороз Л.І.* Професійно-психологічний тренінг в учбовому процесі / Л.І. Мороз // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м.Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛУВС ім.Дідоренка, 2009. – С.204-207.
13. *Яковенко С.І.* Теорія і практика психологічної допомоги потерпілим від чорнобильської катастрофи (на прикладі постчорнобильської ситуації): дис. ... д-ра психол. наук. – К., 1998. – 484 с.
14. *Середа М.О.* Актуальні проблеми правової та психологічної захищеності працівників ОВС при виконанні своїх обов'язків, пов'язаних з професійним ризиком / М.О. Середа, М.І. Карнаух // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк: ДЮІ ЛУВС ім. Дідоренка, 2009. – С.270-272.

15. Вейллант Дж. «Компетентностный подход» в правовом обучении / Дж. Вейллант // Проблемы правового образования в контексте модернизации общего образования: материалы Всероссийск. науч.-практ. конф. – М., 2002. – С. 42-45.

16. Сельз Г. Стресс без дистресса / Г. Сельз; общ. ред. Е.М. Крепса. – М. : Прогрес, 1982. – 124с.

17. Волженцева І.В. Вплив музикотерапії на особливості психічних станів людини в екстремальних видах діяльності / І.В. Волжанцева // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк : ДЮІ ЛУВС ім. Дідоренка, 2009. – С.355-357.

18. Самоукин Н.В. Психология и педагогика профессиональной деятельности человека: [учебник] / Н.В. Самоукин. – М. : ЗКМОС, 1999. – 351с.

19. Баутін М.М. Вплив стресу на людину прояви та наслідки / М.М. Баутін // Психологічні технології в екстремальних ситуаціях: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (м.Донецьк, 28-29 трав. 2009 р.). – Донецьк : ДЮІ ЛУВС ім. Дідоренка, 2009. – С.357-359.

20. Перлз Ф.С. Теория гештальттерапии / Ф.С. Перлз. – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2004. – 384 с.

21. Райх В. Анализ характера / В. Райх. – М. : Апрель Прес, Изд-во «ЗКСМО-Прес», 2000. – 234с.

Сервецкий І.В. Екстремологія: психологічні засади нової галузі юридичної науки

Стаття прив'язана до аналізу психологічних засад нової галузі науки – екстремологія, впровадження якої дозволить визначити складові екстремальності, долати негативні наслідки, та активно протидіяти їм з метою успішного виконання поставлених завдань у протидії злочинності при екстремальних ситуаціях в умовах воєнного та назвичайного стану.

Ключові слова: екстремологія, психологічні засади, негативні явища, психологічний стан.

Сервецкий И.В. Экстремология: психологические основы новой отрасли юридической науки

Статья посвящена анализу психологических основ новой отрасли науки – экстремология, внедрение которой позволит определить составляющие экстремальности, преодолеть негативные последствия, и активно противодействовать им с целью успешного выполнения поставленных задач для противодействия преступности в экстремальных ситуациях и в условиях военной и чрезвычайной ситуации.

Ключевые слова: экстремология, психологические основы, явления, психологическое состояние.

Servetskiy I.V. Ekstremolohiya: psychological foundations of a new field of jurisprudence

Article pryvyachena analysis of the psychological foundations of a new branch of science – ekstremolohiya, implementation of which will determine the components of the extremity, to overcome the negative effects and action against them for the successful execution of tasks in combating crime in extreme situations of war and nazvychaynoho state.

Keywords: ekstremolohiya, psychological principles, adverse effects, psychological state.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2014.